

JASNA ZAJEC,
STUDIJE O DRVENIM OLTARIMA I SKULPTURI
17. STOLJEĆA U ISTRI

Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2014., 296 str.

Jasna Zajec objavila je rezultate dugogodišnjih istraživanja drvenih oltara i skulpture 17. stoljeća na području Istre (tema koju je obrađivala za magistarski i doktorski rad) u ovome iznimno zanimljivom, sistematičnom, oku vrlo ugodnom i nadasve čitkome djelu.

Nakon nadahnutog predgovora („Prosijavanje rasutog tereta“, 6-7) u opširnom „Uvodu“ (8-61) autorica obrađuje povijesne okolnosti nastanka drvenih oltara i njihove naručitelje, zatim stilski karakteristična djela i kronologiju njihova nastanka te lokalne radionice i predloške prema kojima su oltari i skulpture nastajali. Velik je broj sačuvanih drvenih oltara (150) i skulptura (oko 700) na području Istre koji svojim karakteristikama spadaju u 17., a manji dio njih i u 18. stoljeće. Geografski su ti drveni oltari i skulpture više smješteni u unutrašnjosti poluotoka i manjim crkvama, jer su u 18. stoljeću obalni gradovi, ali i važnije i veće crkve u središnjem dijelu poluotoka, dobili mramorne oltare. Drveni oltari i skulpture 17. stoljeća u Istri u povijesnoumjetničkoj historiografiji počinju se pojavljivati početkom 20. stoljeća (Santangelo, Alisi). Autorica se kritički osvrće na dosad objavljene radove i istraživanja na tu temu. Brojni drveni oltari i skulpture u Istri mogu se po kakvoći podijeliti u dvije skupine: mali broj vrsnih djela i veliki broj onih osrednje i rustične kvalitete. Istra je u promatranom razdoblju bila podijeljena između Venecije i Austrije, a bila je i, kako autorica navodi, „njihovim provincijskim rubom što je presudno odredilo njezine kulturne i umjetničke tijekove“. Neki su autori (Stelè) Istru smjestili u „subalpinski kulturni prostor“, koji karakterizira „zaostajanje, kulturno kašnjenje...“, odnosno „provincijaliziranu sredinu“, koja djeluje u okviru svojih „skromnih ekonomskih i socijalnih prilika“ (Karaman). Podijeljenost Istre između dva vladara, dva kulturna kruga i dvije različite kulturne tradicije dala je i oltare i skulpture različitog tipa: skupina oltara južnog i sjevernog izraza. Međutim, u praksi se dva kulturna kruga nerijetko susreću i međusobno isprepliću, što je rezultiralo oltarima miješanih karakteristika. Autorstvo drvenih oltara prilično je složena priča jer se tu isprepliću arhitektura, kiparstvo i slikarstvo, što znači da je u izradi oltara sudjelo-

valo više majstora različitih profila. Velik broj drvenih oltara nastalih u 17. stoljeću vezan je uz posttridentsku crkvenu obnovu u kojoj jača uloga oltara kao središnjeg mjesta liturgije i euharistije. Natpisi na oltarima (vrlo rijetki) najčešće spominju imena župnika, gastalda i župana ili kao naručitelja i investitora ili kao onih za čije je službe oltar podignut. Drveni su oltari, kako ističe autorica, s obzirom na skromna sredstva istarskih župa, morala nastati u najvećoj mjeri upravo u 17. stoljeću. Tada je većina crkvenih oltara morala bila drvena, a od sredine 18. i u 19. stoljeću oni se sve češće zamjenjuju kamenim i mramornim oltarima. U stilskim karakteristikama istarskih oltara isprepliću se mediteranska i srednjoeuropska tradicija. Mletački dio Istre krajem 16. i u prvoj polovici 17. stoljeća pod utjecajem je tradicije kiparstva u Veneciji, Venetu i Furlaniji. Istaknuta kiparska imena čiji je utjecaj prisutan na istarskim oltarima bili su Alessandro Vittorija i Jacopo Sansovino. U drugoj polovini 17. stoljeća jači je utjecaj sjevernih susjeda: Slovenije, Austrije i južne Njemačke. Primjerci drvenih skulptura baroknih obilježja u Istri potječu tek s kraja 17. i početka 18. stoljeća (Filipana, Marčana). Sačuvano drvorezbarstvo 17. stoljeća u Istri uglavnom je osrednje (slabije) kakvoće i zakašnjelo kad je riječ o stilskim tendencijama (konzervativnije). Stilskim karakteristikama ta djela upućuju na postojanje lokalnih radionica i kolanje predložaka prema kojima su se oltari i skulpture izrađivali (djela *premanturske skupine*, *rakotulska* i *markovačka skupina*).

Nakon uvodnog dijela, autorica prelazi na poglavlje „Na tragu manirističkih iskustava venecijanskog kiparstva“ (62-78). Manirističke i naturalističke stilske sastavnice karakteristika su djela Alessandra Vittorije (1525. – 1608.), ključne kiparske figure u Veneciji kraja 16. i 17. stoljeća. On se u Veneciji priključio radionici drugog istaknutog kipara, Jacopa Sansovina (1486. – 1570.). U Veneciji se tek sredinom 17. stoljeća, dolaskom flamanskog autora Giusta Le Courta (1627. – 1679.), pojavljuje barokna skulptura. Snažna maniristička stilska paradigma prisutna je i u istarskoj drvenoj skulpturi (kapela sv. Roka u Umagu, crkva sv. Roka u Galižani). „Francesco Terilli i Giovanni Antonio Agostini“ (80-112) autori su nekih istarskih oltara i oltarnih skulptura, a oslanjaju se na tradiciju manirizma. Francesco Terilli autor je vodnjanskih anđela, koji u Vodnjan stižu 1818. kao dio kolekcije Gaetana Gezlera. Ti su anđeli plod njegova zrelog razdoblja na kojima ostvaruje vrstan i osoban maniristički izraz. U ranijoj fazi njegova stvaranja prisutnija su visokorenesansna stilska obilježja. Primjerice, takve su njegove Bogorodice s Djetetom, a pretpostavlja se da je Terilli autor i one iz Brtonigle. Sansovinijanska tradicija očituje se i kod autora skulpture Bogorodice s Djetetom u Svetvinčentu (Giovanni Antonio Agostini?). Vjerojatno Agostinijevu kiparskom opusu pripada i skulptura sv. Mihovila u Pićnu.

Autorica je posebno poglavlje posvetila oltarima u Plominu i Brseču („Plominski oltar Ružarice i oltar sv. Aurelija u Brseču“, 114-143). Plominski oltar Bogorodice od Ružarija jedan je od ornamentima bogatijih i najmonumentalnijih istarskih drvenih oltara 17. stoljeća. Iako je Plomin bio u sastavu mletačke Istre, oltar je oblikovan

prema srednjoeuropskoj tradiciji, a datira iz 80-ih godina 17. stoljeća. Skulpture na oltaru upućuju na rad najmanje tri autora u različitim razdobljima. Plominski oltar Ružarice i oltar sv. Aurelija u crkvi sv. Jurja u Brseču (nakon 1658.) dijele neke zajedničke karakteristike. To se može tumačiti korištenjem istih ili sličnih predložaka (10 km udaljenosti između dva mjesta) ili pak istim radioničkim podrijetlom.

U poglavlju „Radionica i/ili uporaba srodnih predložaka?“ (144-178) na primjeru dviju odabranih skupina autorica razmatra korištenje pojma „radionica“ i „uporaba srodnih predložaka“. Prvu skupinu čine djela naglašeno provincijalnih obilježja i široke prostorne rasprostranjenosti, a glavni je predstavnik te skupine oltar župne crkve Gospe od Ružarija (zadarsko zaleđe) koja iskače svojom različitošću na prostoru dominantnih talijanskih utjecaja. U *ražanačku skupinu*, s obzirom na karakteristike, autorica ubraja oltar iz crkve sv. Foške u Pomeru, oltar u svetištu kapelice sv. Josipa u Krnici te anđele iz crkve u Brusicićima na zapadu otoka Krka. *Ražanačka skupina* djelomično se morfološki preklapa s ranijom *premanturskom skupinom* te onom *vinodolskom*. Autorica zaključuje kako granice između pojmova i pojava radionice, uporabe srodnih predložaka i lokalne tradicije nisu čvrste i postoje, ali i da je riječ o vrijednom alatu koji, u nedostatku dokumentiranih potvrda o nastanku oltara, može poslužiti za rasvjetljavanje okolnosti nastanka, smjerova utjecaja i sl.

Plominska je crkva autorici bila zanimljiva i zbog korskih klupa, koje obrađuje u poglavlju „Nasloni korskih klupa u plominskoj župnoj crkvi i krug srodnog drvorezbarstva“ (180-202). U Istri je više primjera vrsno rezbarenih korskih klupa: porečka bazilika (1452.) i crkva Blažene Djevice Marije od Milosrđa u Bujama (kraj 16. st.) te najviše onih koje se može datirati u kasno 17. i 18. stoljeće. Plominske klupe pripadaju ranijim primjerima iz 17. stoljeća. Njihova ornamentalna motivika pripada manirističkom imaginariju, s utjecajem sjevernjačkog drvorezbarstva, a ljepotu i vrsnost kiparske izrade primijetili su još talijanski autori s početka 20. stoljeća.

U poglavlju „Nekoliko primjera srednjoeuropske oltarističke i kiparske tradicije 17. stoljeća u Istri – dodiri s pavlinskim kiparstvom“ (204-219) autorica se bavi istarskim drvenim oltarima koji se mogu dovesti u vezu s primjerima u pavlinskim crkvama u Hrvatskome primorju. Takvi su primjerice: oltar sv. Antuna u crkvi sv. Jurja u Boljunu, oltari sv. Križa i sv. Marije u župnoj crkvi sv. Roka u Galižani, kip sv. Nikole u župnoj, nekoć pavlinskoj, crkvi Uznesenja Marijina u Crikvenici, oltar sv. Josipa u crkvi BDM u Kraju (Liburnija). Pavlinski samostan kraj nekadašnjeg Čepičkog jezera (nedaleko od Boljuna i Kraja) pripadao je istoj Istarsko-vinodolskoj provinciji toga reda, pa su međusobni utjecaji vrlo vjerojatni.

Temom pučke, „nevisoke“ umjetnosti autorica se bavi u poglavlju „Provincijalno i pučko“ (220-239). Takav je veći dio građe kojom se bavila u svojem istraživanju. Samo je mali dio drvenih oltara, shodno ekonomskoj moći područja na kojem se oltari nalaze, naručitelja ili sl., ušao u domenu kvalitetnijih i dometom viših ostvarenja. Gledajući na njih jednostrano iz perspektive vrijednosnog sustava elite umjet-

nosti, ta djela ispadaju iz sustava. Međutim, njihovo je značenje izuzetno kad je riječ o značenjskim i komunikacijskim zadacima koje su imali, a oni također progovaraju o načinima prakticiranja pobožnosti. Autorica njihovu vrijednost i ulogu uspoređuje s ulogom fresaka u ranijem razdoblju istarske povijesti.

Posljednje je poglavlje posvećeno ikonografiji i izboru tema („Ikonografske teme“, 240-263). Autorica je, uspoređujući drvene oltare na dalmatinskom teritoriju s onima u Istri, došla do zaključka kako u Istri prevladava tradicionalniji tip oltara na kojem se nalaze kipovi, a ne slike. Kipovi su se u cjelinu jednostavno dodavali bez međusobnog povezivanja. Najistaknutiji položaj na istarskim drvenim oltarima 17. stoljeća pripada kristološkim i marijanskim temama. Svakako najistaknutije mjesto među katoličkim svecima pripada Djevici Mariji. Najčešće se prikazivala kao Bogorodica s Djetetom, zatim kako sjedi s Kristom na koljenima ili u stojećem stavu držeći Dijete u naručju. Nakon Marije, od pojedinačnih je svetaca najzastupljeniji sv. Antun Padovanski, koji je, shodno reformacijskom modelu, prikazivan s Isusom u naručju. Uz njih, česti su bili i kipovi sv. Antuna Opata (zaštitnika stoke i domaćih životinja) i sv. Roka kao zaštitnika od kuge.

Nakraju je opsežan popis literature (264-271), sažeci na talijanskom (272-281) i engleskom jeziku (282-291) te kazalo imena (292-293) i kazalo lokaliteta (294-295).

Knjiga *Studije o drvenim oltarima i skulpturi 17. stoljeća u Istri*, nastala na temelju proučavanja drvenih oltara i skulptura u Istri, pokazuje i autoričino iznimno poznavanje povijesnih prilika i konteksta u kojem su promatrana djela nastajala. Na vrlo zanimljiv način autorica je predstavila fragment života istarskih mjesta u ranome novom vijeku, s posebnim naglaskom na 17. stoljeće. Možda je knjiga u prvome redu namijenjena stručnjacima, no svakako je zanimljiva i stilom pisanja dostupna i široj publici.

Danijela Doblanović